

LÁSZLÓ GYULA

Két levél a régészetről

Fiatalon természetesnek vettük, hogy vannak hivatások, életpályák. A világ „kész volt”, s mi belenőttünk az adottba, adottságaink szerint vagy anélkül, csináltuk azt, amit az elődök — de érzésünk szerint jobban, gazdagabban, forradalmibban. Én például a „szegény ember életének” régésze akartam lenni; igaz, nem találtam rá példát régészeinknél, annál inkább a néprajzban. Most, hogy lassan közeledek munkám vége felé, felvetem a kérdést — mint mindannyian az alkonyatban —: jól csináltam-e, amit csináltam, volt-e az egésznek értelme, megérte-e, nem herdáltam-e időmet feleslegesen?

Két levelemet közlöm ezekről a kérdésekről. A levélírás nálam — s nyilván sokunknál — szintehogy liturgia: ünnep és számadás, belső életrajz és széttekintés a létben, csak egy nem — száraz beszámoló. Mindez pedig megköveteli írás közben a formát, az arányokat és a nemes tartózkodást.

Nemrégiben (a televízió portréfilmjével kapcsolatban) sok levelet kaptam — mindegyikre becsülettel válaszoltam —, most válaszaim közül kettőt emelek ki, mert bennük a régészetről mint tudományról és mint emberi magatartásról esik szó. Az egyiket történeti regényírásunk egyik jelesének válaszoltam, a másikat pedig egy atomfizikus barátomnak. Mindkettőből csak a személyes közlendőket hagyom ki, egyébként szó szerint közlöm, minden változtatás nélkül. A két levél egymás folytatása — akár megfordított sorrendben is.

Kőhegyi Mihály és Bálint Csanád egykori kedves tanítványaimnak, ma fiatal barátaimnak a következőkben közölt régészeti dolgozatai elé szinte önként kíváncsoknak ezek a termékeny bizonytalanságban fogant gondolatok.

LEVÉL A TÖRTÉNELMI REGÉNYÍRÓHOZ

„Úgy igaz, ahogy írtad: mindketten egy dologgal bíbelődünk, a múltat akarjuk a jelen számára megidézni. Mennyit töprengtem azon, hogy vajon lehetséges-e? Érdemes-e? A legegyszerűbb válasz, amit magamnak adtam: mindig voltak emberek, akik ezt csinálták, és mindig voltak, akik érdeklődéssel, tudásvágygal hallgatták a régmúlt idők történeteit, természetes tehát, hogy most is vannak, most is vagyunk. Egyik nemes fajtája ez az idő múltatásának, az időének, amely a bölcsönél kezdődik, s végződik akkor, amikor a szív s tudó megáll. Mindenki eltölti valamivel az idejét, hát mi ezzel. Persze tudom ám — ne félj! —, hogy a régiek története nem olyanok voltak, mint a mieink (talán-talán jobbak voltak, mindenesetre éltek, értvén ezen, hogy nem pusztá kíváncsiság vagy érdeklődés miatt kellett, hanem mert nélküle nem volt az ember saját nemzetsége, népe tagja, nem értette a világ dolgait stb., egyszerű az ember létének értelméhez tartozott a történelem. Ma: érdekesség, vagy — önáltatással — a múlt szerkezetének felderítése, hogy a magunkét jobban értsük). Voltaképpen ezzel a közbeszúrással elmondtam mindent: régen a történelem, a benne kialakult kategóriák, szabályok, ünnepek és hétköznapok, maga volt az egyén

élete. Például a manysi (vogul) világteremtési énekek választ adnak arra, hogyan lett a föld, az ég, a tengerek, a vizek, folyók, erdők, hegyek, növények, állatok, emberek, s hogyan kell az embernek mindennapi megélhetéséhez hálót kötni, varsát fenni, íjat készíteni, a vadak életét megfigyelni. Aki tudta a »történelmet«, megállta helyét az életben, aki nem tudta, semmirevaló ember volt. S ma? Aki nem tudja, annak energiái szabadulnak fel szaktudománya számára, s válik abban tudóssá, vagy: a földműves embernek a műtrágya fontosabb, mint az ekevas ismerete (egyébként sincsen ma már állat húzta eke). Ugyan ki varázsolná ma a termékenységet a régi módon (pedig bizonyos, hogy a kujon legények meglesték ám a harmatos hajnalban a zsenge szüzeket, amint anyaszült meztelenül kerültk a vetést). Kinek kellünk mi ma? Érdeklődőknek, időtöltésre, kellemes estét szerzünk nekik, esetleg pávászkodnak azzal a tudással, mit regényeiből szereztek vagy tanulmányaimban olvastak. De az a szerepe a történelemnek, amit fentebb pedzettem, már régen a múlté! Aztán meg: nem az élet törvénye-e, hogy hagyjuk a múltat, csak tehertétel, mindent nem tarthatunk a fejünkben. Hiszen családunkból is legfennebb ha négy nemzedéket ismerünk! Mi lenne, ha mindazt magunkkal kellene hurcolnunk, ami egyszer volt — a végén, mi élők, nem lennénk, csak a múlt kérdőzői! Sokszor úgy érzem, hogy a természetes elfelejtés törvénye ellen cselekszem, tehát rosszat teszek.

No de még nincsen vége töprengéseimnek. Most jön a nehezebbje: olyan volt-e a múlt, amilyenek mi a kevéske fennmaradt leletből, forrásból elképzeljük? Vagy pedig önkéntelenül is saját tükörképünket idézzük, a múlt ürügyén! Mint ahogyan a más társadalmakban működő hittérítők, utazók is kérdéseikkel stb. európainak rajzolják e társadalmakat, csak kezdetlegesebb fokon. Pedig ma már rájöttünk, hogy nem így van, nem magunkon keresztül kell őket megértenünk, hanem — ha lehet — önmagukban! Ezt magyarázom a gyermekeknek (a hallgatóknak) is, el kell jutnunk a megismerésnek arra a fokára, ahol már nem a magunk gyatrább kultúráját látjuk az elődökben, hanem meg vagyunk győződve arról, hogy ők mindent tudtak — és jól tudtak —, amire szükségük volt, világuk zárt, értelmes világ volt, nem voltak primitívek, még a legkorábbi ősember sem indult »0«-ról!

Ne nevsz ki: ha írok, mindig az az érzésem, hogy mögöttem állnak s figyelnek azok, akiknek életéről értekezek. Figyelnek, gyanakodva mérlegelnek minden szót, minden jelzót, minden árnyalatot: s ez bizony igen nagyra növeli a felelősséget! Aztán meg az is törekvésem, hogy amit megírok, minden értelmes magyar ember megérthesse (utálok a szakzsargont, amely gyakran tudatlanságot, érzéketlenséget takar!). Ami tiszta gondolat, az rendszerint megtalálja a magához való tiszta szót.

Ne vedd zokon, hogy neked írok ugyan, de a magam gondjairól — hiszen a leveleknek egyik értelme, hogy rajtuk keresztül »bemutatkozunk«, hogy lássa, akinek szól, kivel is ereszkedett szóba! Folytatom tehát. A legizgalmasabb akkor lesz munkánk, amikor olyasvalamit látunk meg egy-egy korban, amit az illető kor nem tudott magáról, csak mi tudjuk, akik távlatból veszünk észre olyan kapcsolatokat, amelyek átélés közben nem váltak tudatossá. Ilyen a szellemi élet és a gazdasági élet szövevényes kapcsolódása, ilyen a minden korban jelenlevő múlt hatóereje (hiszen a legtöbb forradalmárról, újat hozóról tudjuk, hogy mondókája már régen készülődött a korban, sokakban, csak végre formát kellett kapnia). Utólag számtalan jó példát tudok erre a magam életéből is felhozni. Például a képzőművészeti stílusokról, amelyek sokszor a szerző akarata ellenére kerülnek bele a műbe, s ha pedig akarja, akkor izzadságszagú, múlandó, kínkeserves dolog kerül ki keze alól.

Te talán tudod — mert mindent tudsz —, ki volt az az angol, ki egy franciának ezt mondta: »Önöknél még mindig az a modern, ami divat?« Általában az újnak ezt a hajszolását végzetesnek tartom, mert a művészet helyett ötletelhajzásássá fajul az ügy, a lélek csendje helyett vásári kikiáltók rekedt ordítózása jelenik meg a vásznanon: ne oda nézzenek, nézzenek engem, én olyant mutatok, amit még nem láttak (persze olyant mutatni a humánium területén, aminek nincsen — ha lappangva is — múltja: hiú ábránd, vagy egyszerűen lehetetlen). Ebben a pokoli káoszban, amely a művészetből »szencziót« és »viccet« csinált, amely az iparművészetet és a

lélekindulást összekavarta, a felelősség nagymértékben az írástudóké (az üzletembernek más a morálja, ő valóban újra, eddig-még-nem-voltra pályázik, ez a mosópor jobb, mint az előbbi stb., stb., de a művészethez ne szóljanak — pedig szólnak). Egyszóval — ugye Benda írta le először — az »írástudók árulásának« szegyművelő haláltáncát látjuk. A »beavatottak« fölényes és gúnyos mosolya, cinizmusa kísért mindenben, amit művészetről írnak. De hagyjuk ezt, a dilettantizmus — mert szakszerűségének látszata mellett is az! — mindig grasszált, s miért ne uralkodnék éppen ma? — De hogyan kanyarodtam el közös történeti gondjainktól az »írástudók árulásáig«? Látom már: a stílus kérdése miatt keletkezett ez a vargabetű. De hát beszélgetünk, s nem is való a kötetlen beszédhez a kötött, előírt menetrend. Ami s ahogyan éppen eszünkbe jut, azt mondjuk el...»

LEVÉL EGY ATOMFIZIKUSHOZ

„Voltaképpen valainennyien — s köztük Te is és jómagam is — a valóság viselkedését kutatjuk. Gondolom, hogy a valóságot magát csak átélni lehet, de leírni nem. Egyikünknek sem könnyű a dolga, hiszen roppant nehéz még a valóság viselkedésének megfigyelése is. Ti nagyrészt műszeresen vagytok kötve, mi meg azáltal, hogy amit kutatunk, nincsen jelen, hanem elmúlt, s nekünk előbb vissza kell idéznünk abból a kevésből, ami megmaradt belőle, hogy aztán a magunk által elképzelt modellel, mint valósággal dolgozhassunk. Írtad: szerény vagyok, pedig csak ismerem erőfeszítéseink határait s azt, hogy a legtöbb, amit tehetek: visszaidézzem azt, ami volt. Ez annál jobb, minél kevesebbet teszek én hozzá! Minél inkább beleoldódik egy-egy történész-régész a tárgyába, minél inkább azonosul egyénisége a kutatott kor emberével, annál közelebb jut munkájának értelméhez. Voltaképpen nem tévedne nagyot az, aki úgy vélné, hogy a mi (régész-történész) voltunk azonos a ti műszereitekkel. Néha — egy-egy pillanatra — teljes mélységében látni vélem e hasonlat félelmetes voltát. Díszdoktorunk, Werner Heisenberg írta népszerű kis könyvében, hogy műszereinken keresztül sokszor önmagunkkal találkozunk. Így van ez a történelemben és a művészetben is. Nézd csak, kedves Barátom! Állandó tapasztalata lehet a művészemberek közt élőknek, hogy ugyanarról a modellről (tehát a valóság ugyanazon jelenségéről) ahány művész, annyiféle képet fest! Mindegyiknek megvan a valóságértéke, csak egyik az egyik vonást, a másik a másikat hangsúlyozza, nyilván egyéniségének tükröképeként. Így: tíz kép, tíz valóság, jóllehet mégis ugyanaz. Most tegyük át ezt saját szakmámba: egy-egy történeti kor rekonstrukciója éppen úgy magán viseli az egyéniség vonásait, akárcsak a festett kép! Nekünk pedig az kell legyen a törekvésünk, hogy személytelené váljunk munkánk közben, hogy az egykor volt objektív valóságot közelíthessük meg. Nos, itt megint a ti példátok segít: a komplementaritás!

Hogy egy kissé belebonyolítsalak azokba a kérdésekbe, amelyek a mi aggodalmaink, íme egy példa: úgy-ahogy — mindenesetre sok szeretettel — ismersz engemet. Mármost tegyük fel, hogy eltemetnek engem, s ezer év múlva egy régész kiás. Mit tud meg belőlem: koponyámban, a fogsorban talál néhány fémtömést, ujjamon jegygyűrűt, zsebemben némi pénzt, karomon órát, kabátgombjaim talán bírják az időt, cipőmön vas koptatót. És az antropológus megállapítja, hogy kelet-balti típus, némi lapponid jelleggel. Nos, ez lennék én? Az aprópénz meg az óra, meg a fogtömés? Igen, az általunk rekonstruált valóság személytelen, az egyéniség felidézése lehetetlen, eltűnik az időben, s csak névtelen vonásaiban él bennünk múltunk. Mégis az elébb említettekből sok mindent megtudunk: a fogászat fejlődése, a fémtövezetek tudása, a finom mechanizmusok megsejtése, az órákkal mért idő mítosza, sőt még azt is meg tudnák állapítani, hogy korunkban a »csontvázas és halotthamvasztásos temetkezési ,ritus' keveredik«, tehát valami nagy világnézeti válságban éltünk. Lám, ilyen a mi rekonstruált valóságunk, s mégis szép.

Ilyen nehézségek láttán, ugyan miért tartanám magamat nagyra? Sokszor tűnöktem azon, hogy vajon nem az emberi természettel ellentétes működést fejtek-e ki? Természetünk, szinte életfeltételünk, hogy a felesleges dolgokat elfelejtsük, hiszen

agyunk nem bírná el teljes tapasztalat- és tudásanyagunk állandó jelenlétét. A felejtés tehát törvény, az élet, a cselekvés megkönnyítése. Nos, a mi munkánk éppen ezzel ellentétben azt is akarja kutatni, azt is fel akarja tární, amiről már azt sem tudjuk, hogy elfelejtettük, mert nem is a mi életünkben történtek, hanem évezredeknek előtte. Nem bűn-e önmagunk tudatát olyannal terhelni, amit ballasztként már régen kidobott magából természetünk? (Ne mosolyogj kétségeimen, hiszen ezek a kétségek egy lassan már leélt emberi élet haszontalan időpocsékolását élezzik ki!) Végül azonban megnyugszom azon, hogy a múlt milyen szenvedélyesen érdekli az embereket, s azon is, hogy önmagunk is ebben a koordináta-rendszerben vagyunk érthetők. S ilyenkor felvidulok: hiszen például az, hogy most ketten megértjük egymást — múlt nélkül nem képzelhető, szavaink évezredek óta formálódnak s közvetítenek ember és ember között, de ugyanígy látásunk, kultúránk, emberségünk mind-mind a múlt formálóberejét hordozza. s milyen szép lenne ennek nyomozása. De hiszen éppen ezt teszem! Akkor hát jól van — vigasztalom magamat —, s egyúttal úgy érzem, hogy becses, nagyszerű elődök néznek reám munka közben. Egyszer Kassák Lajos mondta nekem: maga ugyanazt csinálja, amit Homérosz, csak az értelem segítségével.

Éppen a minapjában írtam egy levelet egyik író barátomnak. Ott erről írtam, de arról is, hogy megváltozott a történelemtudomány szerepe. Régen — értvén ezen ezerestendőket — a mindennapi élet szerves része s minden tudás és cselekvés kútfeje volt a történelem ismerete. Homérosz, a világ teremtéséről szóló mondák, a Kalevala stb. legalább annyira tankönyve is volt az egykori tudásnak, mint érdekes kalandok sorozata. Aki például a vogul világteremtési mondákat tudta — márpedig minden felnőtt tudta! — az tudott íjat készíteni, csónakot faragni, halászni, vadászni, s az élet mindennapjában éppen olyan biztosan mozgott, mint többi társa. Tudta a világ teremtését, az ember életrekelését, tudta az ünnepek értelmét, tudta a halált és a másvilágot, s mindezt a „történelem” tudása adta neki. Ehhez a mindennapokban formálóerőhöz képest a mi történelemtudományunk afféle sápadt filozofság, amiben nem mi vagyunk a ludasok, hanem korunk, amely a nagy kérdésekre várt feleletet reátok ruházta. Úgyhogy Ti felváltotok minket, pontosabban szólván — higgyük, mert így szép! — kétszólamúvá lesz az életünk, s e két szólam összhangja adja a humánus szépségét: költészet és tudomány. Nem tudom, nincsen-e igazuk azoknak, akik — szerepét tekintve — a történelemtudományt a költészethez sorolják? Nem a módszert, nem a tudományos etika szilárdságát érinti ez a besorolás, hanem csak az olvasóra tett hatását. Egyszóval visszajutottunk a homéroszi méltóságba.

Hogy egy kissé ismét a Magad hivatása s az enyém közti párhuzamosságot fűzem-bogozzam: ma már a régészet sem lehet el a természettudományok nagyfokú segítségével nélkül, ami felveti a műszerezettség kérdését, ami elvezet szegénységünk-höz. Mit szólnátok Ti, ha az anyag szerkezetét még mindig — mondjuk — ezer-szeres nagyítású mikroszkóppal kellene nézzétek, jóllehet tudnátok arról, hogy a szomszédban már milliószoros nagyításban figyelik a még mindig osztható valóság-elemeket; ugye kétségbeesetten panaszkodnátok, hogy nem tudtok lépést tartani a megismerés korszerű formáival. Nos, mi éppenséggel így vagyunk. Úgyszólván még mindig a szemmel látható valóság kategóriáiban gondolkozunk, a leleteket így vizsgáljuk. Vannak itt-ott tiszteletreméltó kezdeményezések, hogy mi is utolérjük azokat, akik számára már régen túlhaladott az, amire mi mint újra vágyunk.

De ne változzék ez a baráti beszélgetés panaszkodássá. Szeretném hinni, hogy az a tíz perc, amit ennek a levélnek olvasására szántál, nem elveszett idő a számodra, mert ha csak kapkodó, henyé szövegen is, de kissé megérezhetted, hogy a régmúlt idők valóságának kutatása és a Ti »jelenvalóság«-otoknak a kutatása közt mennyi közös gond és aggodalom van. Vagy talán éppen ennek a levélnek alapján

sorolod majd a költészethez munkánkat? Nem tudom, de hadd ismétljem meg: igaz szeretettel köszönöm leveledet s legszebb emlékeim közt tartom számon.”

*

Előljáróban azt a kifejezést használtam: „termékeny bizonytalanság”. Igen, százszor jobban szeretem ezt, mint a megüledett „bizonyosságokat”. Ez serkent kutatásra, ez ad alkalmat az elgondolkodásra s nyilván nemegyszer a tévedésre is. Az, hogy lehetnek a leírtak között vitatható tételek? Nyilvánvaló, sőt magannak is kedvem lenne egyikkel-másikkal vitázni, de most erre nincsen hely: következzenek a fiatalok!

